

Pochodzenie języka wilamowskiego - poglądy i badania

Tomasz Wicherkiewicz

W ostatnich latach rośnie zainteresowanie wyjaśnieniem pochodzenia oraz klasyfikacji języka wilamowskiego. Pojawiają się też nowe studia mogące na te kwestie rzucić nowe światło.

Dotychczasowe opracowania zajmujące się wilamowskim z językoznawczego punktu widzenia (niezależnie od stopnia wiarygodności lingwistycznej) pojawiały się w kilku okresach. Wydaje się, iż najstarszym dostępnym obecnie źródłem zawierającym udokumentowaną informację o języku wilamowskim jest wiersz zamieszczony przez zbieracza ustnego folkloru bielsko-bialskiej enklawy językowej Jacoba Bukowskiego (1860: 111) *A Welmeßajer ai Berlin* o wesołym wilamowskim kupcu, który przybywa do Berlina, by sprzedawać tkaniny:

<i>... De fremda Loit, se hon an wing verstanda,</i>	<i>Obcy ludzie rozumieli go niewiele,</i>
<i>Ma docht' har wär vo England har.</i>	<i>Myślano, że przybył z Anglii.</i>
<i>-Dos ei kaj Wuinder; denn de Welmeßajer,</i>	<i>Nic w tym dziwnego: przecie wilamowianie.</i>
<i>Die stomma jou vo derta har ...</i>	<i>Ci pochodzą wszak stamtąd</i>

Opinię o anglo-saskim pochodzeniu założycieli Wilamowic przedstawił też między innymi Ludwik Młynek – pochodzący z Tarnowa nauczyciel i etnograf - autor pierwszego monograficznego opracowania *Narzecza wilamowickiego*. Pisał on:

Praojcowie Wilamowiczian przybyli „ze Saksonii, stamtąd, gdzie mieszkali dawniej Anglo-Sasi, których też uważają za swoich przodków. Nazwiska rodowe: Foks, Figwer, Danek i t. p. mają być na to jedynym dowodem — jako „zabytki narzecza anglo-saskiego“. Stąd niektórzy uważają Wilamowiczian za Holendrów, którzy z Anglo-Sasami są poniekąd spokrewnieni. Inni wreszcie powiadają, że Wilamowiczanie przybyli ze Śląska pruskiego za czasów Józefa II. Nie brak i takich, co dowodzą, że kolonizacya Wilamowic odbywała się powoli, że w różnych czasach i z różnych stron przybywali niemieccy koloniści i Wilamowice zaludniali stopniowo.

(s.8-10), wcześniej zaś:

Kto dał początek Wilamowicom i skąd pierwsi Wilamowiczanie przybyli, trudno oznaczyć, tembardziej że nie mamy żadnych dokumentów pod ręką, któreby nam pochodzenie Wilamowiczian dokładnie wyświecić mogły — Wilamowiczanie zaś sami są nadzwyczaj skąpi w udzielaniu potrzebnych ku temu wiadomości — a jest możebne, że ich wcale nie posiadają. (...) Jedni n. p. opowiadali mi, że Wilamowice miał założyć niejaki „Wilhelm“, rodem z Alemanii, który z bratem swoim podczas polowania w te strony się zabłąkał. Okolica, w

której się niespodziewanie znalazł, wydała mu się tak uroczą, że nazwał ją swoim „okiem“, „Wilhelms aug“ — a niebawem do niej swoich krajan Alemańczyków przyprowadził i pozwolił im się tam osiąść.

Praca Młynka zawiera również interesujący, bo sprzed ponad wieku, obraz wewnątrzjęzykowy wilamowszczyzny, zwłaszcza w warstwie fonetycznej.

Kwestiami lingwistycznymi, w tym zagadnieniem pochodzenia (języka) Wilamowian zajmował się też Józef Latosiński, autor już od stulecia niezwykle w miasteczku popularnej i znanej *Monografii Miasteczka Wilamowic*. Ten historyk-amator i miejscowy nauczyciel stwierdzał, że założyciele Wilamowic pochodzić mieli z północnych Niemiec, argumentując:

Położenie księstwa Schaumburg-Lippe, leżącego dość blisko granicy holenderskiej, oraz Bremy, wskazuje, że pierwsi Wilamowiczanie stamtąd pochodzili, a to po pierwsze ze względu na gwarę miejscową, posiadającą obok rdzennego pierwiastku dolno-niemieckiego także cechy holenderskie i anglosaskie, a po drugie, że w księstwie Schaumburg-Lippe kwitnie dotychczas w wysokim stopniu przemysł tkacki (...) (Latosiński 1909: 14).

W dalszym fragmencie *Monografii* (s. 173) przypomina jednak, że już w 1729 roku Wilamowianie nie uważali się za Niemców.

W krótko potem wydanym pod inicjałami autorów *Kalendarzu Związku Chrześcijańskich Niemców Galicji na rok 1913* (F.G. & J. Sch. 1913: 129) stwierdzano, że Wilamowianie mówią dialektem dolnoniemieckim.

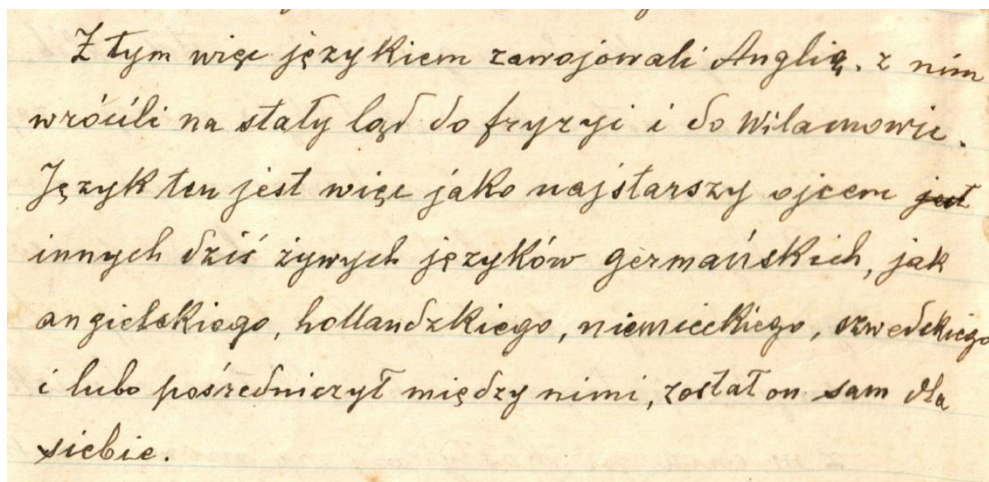
Najwięcej argumentów o nie-niemieckim pochodzeniu języka wilamowskiego i samych Wilamowian chciał im w swoich dziełach literackich pisanych po wilamowsku dostarczyć Florian Biesik. Żyjący w latach 1850-1926, rodzony Wilamowian, po naukach w Krakowie i Wiedniu wstąpił na ścieżkę kariery urzędniczo-kolejowej, której zwieńczeniem stała się objęta posada „nadoficjała Kolei Południowej” w Trieście. To tam „Flora-Flora”¹ zetknął się z twórczością Dantego Alighieri i jego wpływem na powstanie i upowszechnienie literackiego języka włoskiego, pragnąc stać się takimż Dantem dla pozostawionego na drugim, północnym krańcu Monarchii Austro-Węgierskiej ukochanego i wytęsknionego języka *wymysojrysz*². Pokażną część przedmowy do jego najobszerniejszego poematu *Óf jer wełt* („Na tamtym świecie”)³ (Wicherkiewicz 2003)

¹ Pseudonim literacki, a jednocześnie przydomek rodziny Floriana Biesika z Wilamowic; we współczesnej pisowni Tymoteusza Króla notowany jako „Fliöera-Fliöera”

² W dzisiejszej pisowni T. Króla *wymysiöeryś*

³ W dzisiejszej pisowni T. Króla: „Uf jer wełt”

stanowi opis kontaktów językowych, kulturowych i podróźniczych przodków Wilamowian, oraz próby wyjaśnienia pochodzenia ich samych i ich języka. Pisze on:

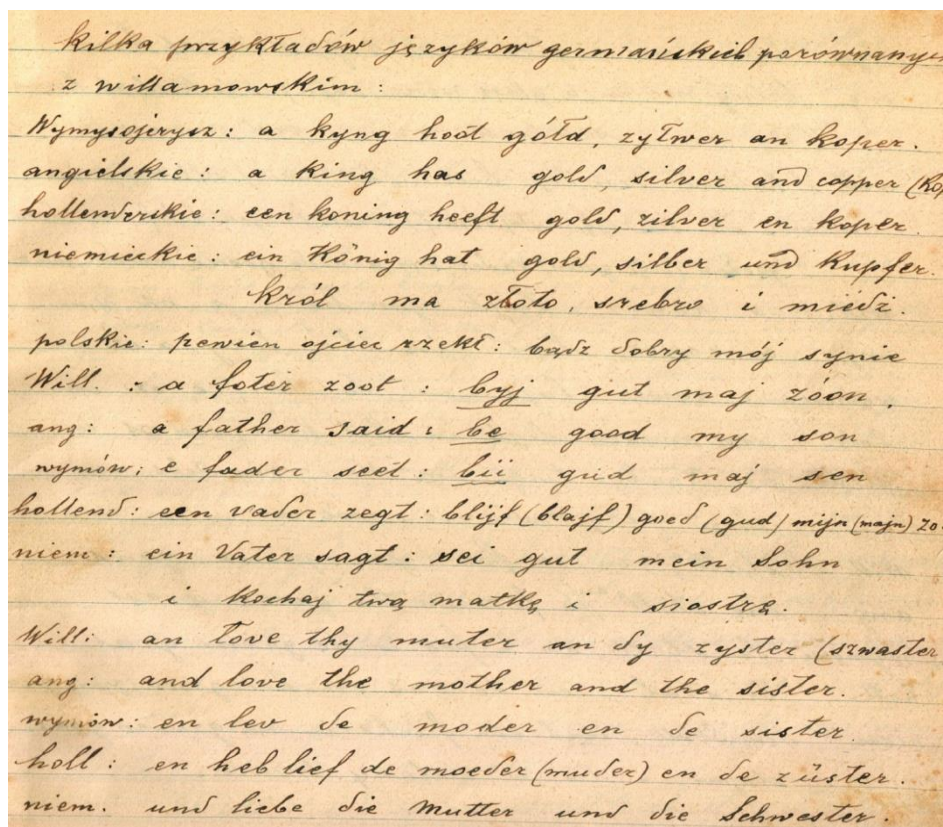

Z tym więc językiem zawojowali Anglię, z nim wrócili na stały ląd do fryzy i do Wilamowic. Język ten jest więc jako najstarszy ojcem jest innych dziś żywych języków germańskich, jak angielskiego, holenderskiego, niemieckiego, szwedzkiego i lubo pośredniczył między nimi, został on sam dla siebie.

Fragment rękopiśmiennego wstępu do poematu Floriana Biesika Óf jer welt:

Z tym więc językiem zawojowali Anglię. z nim wrócili na stały ląd do fryzy i do Wilamowic. Język ten jest więc jako najstarszy ojcem innych dziś żywych języków germańskich, jak angielskiego, holenderskiego, niemieckiego, szwedzkiego i lubo pośredniczył między nimi, został on sam dla siebie.

I dalej przytacza F. Biesik dowody na właściwe miejsce wilamowskiego/wymysojersz pośród innych germańskich języków (zob. ilustracja-rękopis).

Kilka przykładów języków germańskich porównany z wilamowskim:

Wymysojersz: a kyng heet gōld, zylwer an koper.
angielskie: a king has gold, silver and copper (kop)
holenderskie: een koning heeft gold, zilver en koper.
niemieckie: ein König hat gold, silber und kupfer.
Król ma złoto, srebro i miedź.

polskie: pewien ojciec rzekł: bądź Sobry mój synie
Will.: a fater zoot: bij gut maj zoon.
ang: a father said: be good my son
wymów: e fader seet: bij gud maj sen
holend: een vader zegt: blijf (blijf) goed (gud) mijn (majn) zoon.
niem: ein Vater sagt: sei gut mein Sohn
i Kohej twa matky i siaster.
Will: an love thy muter an sy zyster (srawster)
ang: and love the mother and the sister.
wymów: en lev se moder en se sister.
holl: en heb lief de moeder (muder) en se zuster.
niem. und liebe Sie Mutter und die Schwester.

W innym swoim poemacie *Wymysau an wymysojer* („Wilamowice i Wilamowianie”; Wicherkiewicz 2003: 22, Anders 1933: 12), pisze Biesik o przodkach:

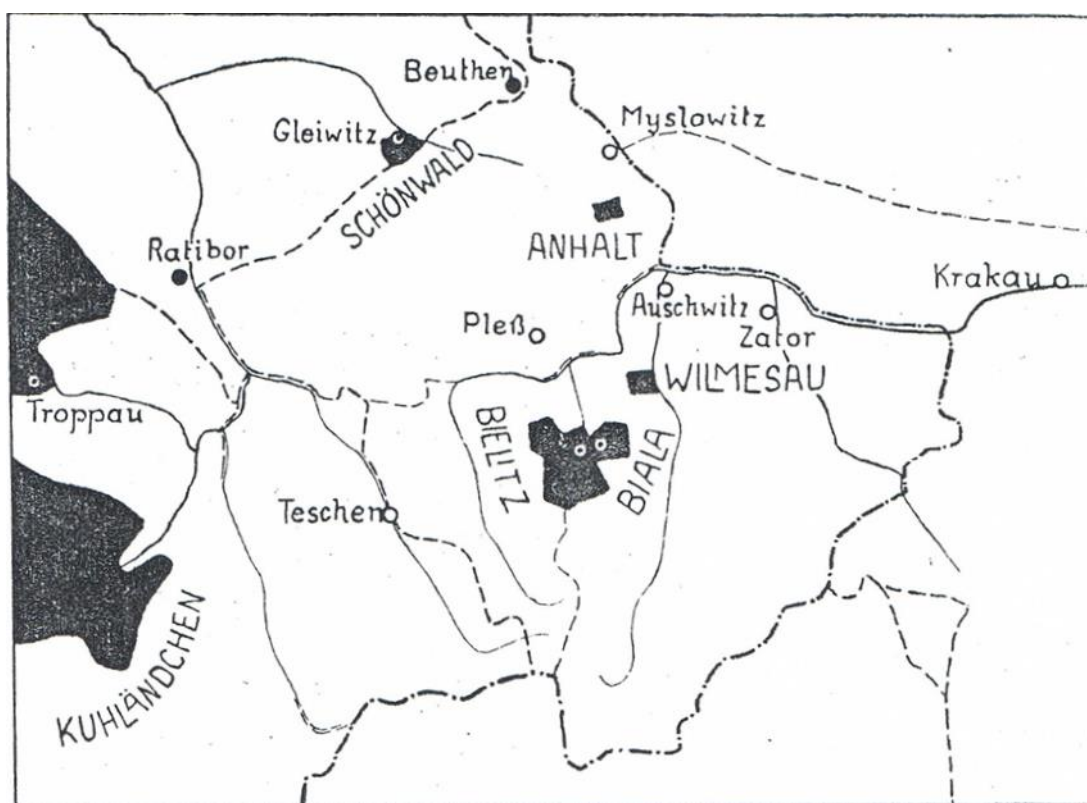
<i>Vertryjn wegia religion</i>	<i>Wygynani z powodu religii</i>
<i>polityk an rebellion</i>	<i>polityki i rebelii</i>
<i>wandytas fy England, Holland</i>	<i>wywędrowali z Anglii, Holandii</i>
<i>an kooma bocy óf Pólland</i>	<i>i przybyli aż do Polski</i>

Napisany zaś w marcu 1922 roku poemacik *S'Wymysojerysze* („Wilamowszczyzna”) poświęcony jest w całości rodzimemu etnolektowi (Wicherkiewicz 2003: 352-353; Anders 31-34).

Poglądów i dowodów Floriana Biesika (w znacznej mierze sięgających do konstruowanej etnomitologii i językoznawstwa ludowego) nie podzielał jego brat Hermann Mojmir – współautor „Słownika niemieckiego dialektu Wilamowic” (Mojmir 1930-1936) w 2 tomach pod red. (1.) Adama Kleczkowskiego i (2.) Heinricha Andersa. Zapewne dzięki naukowym kontaktom z tymi germanistami Mojmir uważał wilamowski za typowy śląski dialekt niemieckiego, zrównując go zwłaszcza z szynwałdzkim (dialekt Schönwaldu k/ Gliwic – zob. dalej oraz Gusinde 1911). Już prawie dekadę wcześniej profesor germanistyki Adam Kleczkowski wydał najbardziej do tej pory kompletne monografie lingwistyczne dotyczące niemieckiego dialektu Wilamowic w zachodniej Galicji - jak go nazywał i opisywał – przedstawiające monograficznie wilamowską fonetykę, morfologię i składnię (Kleczkowski 1920, 1921). Wraz z leksykonem Mojmira dzieła te stanowią kanon opisu wilamowszczyzny w jej okresie rozkwitu, rozwoju i pełnego funkcjonowania.

Kolejne studia etnolingwistyczne poświęcone wilamowskiemu to obszerny artykuł flamandzkiego dialektologa Hugo Ryckeboera (1984), artykuły Norberta Morcińca (1984 i 1995), oraz rozprawa Marii K. Lasatowicz (1992). O ile ta ostatnia zawiera opis struktury wilamowskiego na tle kolonialnych/wyspowych dialektów języka niemieckiego, o tyle prace dwóch pierwszych podejmują dyskusję na temat czynników pragmalingwistycznych, które mogłyby wspierać teorię o flamandzkim pochodzeniu pierwszych Wilamowian, aczkolwiek o niemieckości wilamowskiego ma świadczyć już choćby tytuł szkicu Morcińca 1995 i cudzysłów obejmujący «Flamandów» w tytule studium Ryckeboera z 1984 r.

Jeśli chodzi o miejsce wilamowskiego w klasyfikacji germanistycznej, dialektolodzy niemieccy (np. Besch et al. 1983: 911) określają go jako (wtórny) starośląski wyspowy dialekt niemiecki, wraz z całą bielsko-bialską wyspą językową (*Bielitz-Biala*), oraz izolowanymi wsiami Kostenthal (Gościęcín, dziś w powiecie kędzierzyńsko-kozielskim), Schönwald (Szynwałd, Bojków – obecnie dzielnica miasta Gliwice) czy Anhalt-Gatsch (obecnie Hołdunów i Stara Gać, w obrębie miast Łędziny i Imielin), przy czym ten ostatni kompleks powstał w roku 1770 przez osadzenie tam mieszkańców wsi Kozy (*Seibersdorf*), położonej 8 km na południe od Wilamowic.

Obszar i enklawy języka niemieckiego zaznaczone ciemnym kolorem (wg Mitzka 1968)

Do najnowszej generacji badaczy wilamowskiego należą m.in. Rinaldo Neels z Flandrii, Alexander Andrason⁴ z Islandii, Carlo Ritchie z Australii, czy najmłodszy rodzimy użytkownik wilamowskiego i jego rewitalizator zarazem Tymoteusz Król.

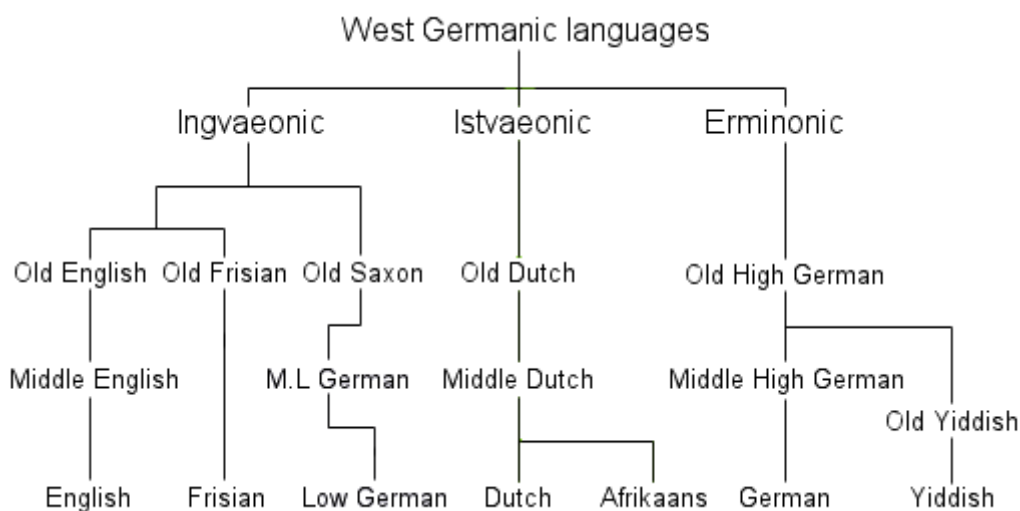
Neels w swojej rozprawie z 2012 r. przedstawił tło, przebieg i rezultaty swojego obszernego badania i analizy socjolingwistycznej nt. „nadciągającej śmierci języka wilamowskiego, germańskiej enklawy językowej w południowej Polsce”. To pierwsze

⁴ <http://sun025.sun.ac.za/portal/page/portal/Arts/Departments/ancient-studies/docs-images/Alexander%20Andrason%20Short%20CV.pdf>

tak szczegółowe studium zachowań językowych Wilamowian i ich stosunku do własnego etnolektu na przestrzeni wieków. Z socjolingwistyczną rzetelnością autor nie przedstawia sam żadnej hipotezy pochodzenia wilamowskiego, na podstawie źródeł i pogłębionego ankietowania prezentując miejsce języka w życiu wilamowskiej społeczności w przeszłości i obecnie, również w świetle wszelkich napotkanych opinii, teorii, mitów i hipotez. Cenne dane statystyczne pozwalają określić językowy portret dawnych i współczesnych Wilamowic.

Prace Andrasona (2010, 2011) – powstałe dzięki jego współpracy z T. Królem – koncentrują się na morfologii i składni wilamowskiej, zwłaszcza na systemie czasownikowym. W tym kierunku podąża też Ritchie, aczkolwiek w swej dysertacji z 2012 roku podejmuje też szerszej zakrojoną próbę „rozważań na temat pochodzenia wilamowskiego”.

Jak zwraca uwagę Ritchie (2012: 2, 7), historyczna klasyfikacja języków germańskich grupuje wilamowski pośród języków zachodniogermańskich w tzw. podgrupie herminońskiej (wraz z niemieckim standardowym, jidysz czy śląskim niemieckim); podczas gdy teorie ich pochodzenia umieszczają ich język najczęściej pośród języków ingewońskich (zwanym też anglo-fryzyjskimi i obejmujących dolnoniemiecki, fryzyjskie i angielskie), a czasem i istewońskich (niderlandzkie).

Schemat klasyfikacji języków germańskich

(za: http://en.wikipedia.org/wiki/File:West_Germanic_languages_%28simplified%29.png)

W swojej dysertacji Ritchie stara się prześledzić nie tylko materiał leksykalny czy przekonania pozajęzykowe - jak było to w przypadku takich badaczy etnolektu

Wilamowic jak Morciniec, Ryckeboer, Wicherkiewicz – a koncentruje się na porównawczej analizie systemów fonologicznych języków zachodniogermańskich oraz ich morfologii. Na podstawie analizy innowacji fonologicznych Ritchie (2012: 68) stwierdza, iż wilamowski wykazuje cechy środkowoniemieckie; morfologia zaś wykazuje cechy typowo herminońskie, a specjalnie śląskie – z pewnymi indywidualnymi innowacjami gramatycznymi.

Prace Tymoteusza Króla, oprócz działalności kulturotwórczej, dokumentacyjnej i popularyzatorskiej (we współpracy z Wilamowianką Justyną Majerską i wszystkimi prawie żyjącymi badaczami spoza Wilamowic), obejmują standaryzację ortografii i leksyki wilamowskiej, prace leksykograficzne i normatywizacyjne, oraz dydaktykę i twórczość literacką w języku wilamowskim.

Pomimo dotychczasowych starań, język wilamowski nie jest oficjalnie uznawany za język mniejszościowy lub regionalny. Nie obejmuje go ani *Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym* z 2005 roku, ani ratyfikowana przez Polskę *Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych* (w mocy od 2009 roku). Jeszcze w 2013 roku odbyć się ma w Sejmie RP konferencja na temat zagrożonych języków w Polsce, podczas której omówiona zostanie sytuacja oraz możliwości prawne wspierania i ochrony języka wilamowskiego. Pomimo braku regulowań prawnych, napisy wilamowskie pojawiać się zaczynają w pejzażu językowym miasteczka.

Bibliografia:

Anders, H[einrich] 1933. *Gedichte von Florian Biesik in der Mundart von Wilamowice*. Kraków: nakładem Uniwersytetu Poznańskiego.

Andrason, Alexander 2010. "Expressions of futurity in the Vilamovicean language". *Stellenbosch Papers in Linguistics* 40: 1-10
[dostępne: <http://spilplus.journals.ac.za/pub/article/download/1/8>]

Andrason, Alexander 2011. "Vilamovicean verbal system – Do the Preterite and the Perfect mean the same?". *Linguistics Copernica* 5: 271:285.
[dostępne: http://www.linguistica.umk.pl/teksty/03_andrason.pdf]

Besch, Werner, Ulrich Knoop, Wolfgang Putschke, Herbert E. Wiegand 1983. *Dialektologie*. T.2. Berlin : De Gruyter Mouton.

Bukowski, Jacob] 1860. *Gedichte in der Mundart der deutschen schlesisch-galizischen Gränzbewohner, resp. von Bielitz-Biala*. Bielitz: Ludwik Zamarski.

F. G. & J. Sch. 1913. „Wilhelmsau in Westgalizien”. *Kalender des Bundes der schristlichen Deutschen in Galizien auf d.J. 1913*, 125-132.

Gusinde, Konrad 1911. *Eine vergessene deutsche Sprachinsel in polnischen Oberschlesien. Die Mundart von Schönwald bei Gleiwitz*. Breslau: Gesellschaft für Volkskunde. [wznowienie: 2012. Salzwasser-Verlag].

Kleczkowski, Adam 1920. *Dialekt Wilamowic w zachodniej Galicji. Fonetyka i fleksja*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.

Kleczkowski, Adam 1921. *Dialekt Wilamowic w zachodniej Galicji. Składnia*. Poznań: Uniwersytet Poznański.

Lasatowicz, Maria Katarzyna 1992. *Die deutsche Mundart von Wilamowice zwischen 1920 und 1987*. Opole: Wyższa szkoła Pedagogiczna.

Latosiński, Józef 1909. *Monografia Miasteczka Wilamowic. Na podstawie źródeł autentycznych*. Kraków (przedruk: 1990).

Mitzka, Walther 1968. “Die Ostbewegung der deutschen Sprache”, w: *Kleine Schriften zur Sprachgeschichte und Dprachgeographie*, 127-179. Berlin: Walter de Gruyter.

Młynek, Ludwik 1907. *Narzecze wilamowickie (Wilhelmsauer Dialekt. Dy wymmysuaschy Gmoansproch)*. Tarnów: J.Pisz.

[dostępne: http://pl.wikisource.org/wiki/Narzecze_wilamowickie]

Mojmir, Hermann 1930-1936. *Wörterbuch der deutschen Mundart von Wilamowice*. t.1 i 2. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.

Morciniec, Norbert 1984. “Die flämische Ostkolonisation und der Dialekt von Wilamowice in Südpolen”. *Slavica Gandensia* 11: 7-18.

Morciniec, Norbert 1995. “Zur Stellung der deutschen Dialekts von Wilmesau/Wilamowice in Südpolen”, w: Gl. Keil & J.J. Menzel (red.) *Anfänge und Entwicklung der deutschen Sprache im mittelalterlichen Schlesien*. Sigmaringen: Jan Thorbecke. 71-81.

Neels, Rinaldo 2012. *De nakende taaldood van het Wymysojer in Wilamowice, een Germaans taaleiland in Zuid-Polen. Een sociolinguïstische analyse*. [Ph.D. thesis]. Katholieke Universiteit Leuven.

Ritchie, Carlo 2012. *Some Considerations on the Origins of Wymysorys* [B.A. thesis]. University of Sydney Department of Linguistics.

Ryckeboer, Hugo 1984. “Die «Flamen» von Wilamowice. Versuch zur Deutung einer bäuerlichen Überlieferung”. *Slavica Gandensia* 11: 19-34.

Wicherkiewicz, Tomasz 2003. *The Making of a Language. The Case of the Idiom of Wilamowice, Southern Poland*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.